

Špenzle (rekla) kao dio tradicije i kulturne baštine Slavonije

Ivica Ćosić-Bukvin

U ovom radu autor daje povijesni okvir u kojem su špenzle (rekle) nastale, te kako su se, tijekom vremena mijenjale. Tekst je pisan na osnovu dostupne literature i istraživanja provedena na terenu, ponajprije na području Cveľferije i Srijema, ali i drugih dijelova Slavonije u kojima je ta odjeća bila prisutna. Đakovo je u tekstu zastupljeno kroz rad majstora Ditriha.

Kada upotrebljavamo riječ *špenzle* ili *spencle* često puta ne znamo njezino pravo značenje. Izraz *špenzle* ili *spencle* dolazi u širu uporabu na prostoru Slavonske vojne granice od 1808. godine, za dio gornje vojničke odore. Kao takav, izraz se sve do danas upotrebljava u jednom dijelu bivše Vojne granice, i to u bivšim satnijama: 10. Nimačkoj, 11. Županjskoj i 12. Drenovačkoj s pripadajućim selima. Isti se izraz koristi i u bivšoj Morovičkoj satniji. Na ostalom području Slavonije upotrebljavaju se drugi izrazi, kao: *spencle*, *rekla*, *štriker*, *čurakle*, *janke* i *bundžur*.

Danas prostor bivših satnija možemo opisati zemljopisno u ovim okvirima: županjsko-drenovačka Posavina, te nimačko-morovičko Pobosuće, ili sve zajedno, Spačvanski bazen. To cjelovito područje podijeljeno je 1945. godine te je od Morovića sve pripalo Vojvodini, tj. Srbiji. Na taj način je jedinstveni prostor Srijema podijeljen, a srijemski šokački puk razjedinjen. No, sjećanje na prošle slavne vojničke dane i življenje u duhu srednjoeuropske uljudbe nije zaboravljeno niti izbrisano iz sjećanja naroda. Tradicija se održala uz sva

negiranja i zatiranja, sve do današnjih dana. U sastavu tih kulturoloških nasljeđa je i *špenzle* - *spencle*, koje treba sačuvati, obnoviti i predstaviti budućim naraštajima.

Vladimir Anić i Ivo Goldstein u *Rječniku stranih riječi* (Zagreb: Novi Liber, 1999.) pod izrazom *spencerica* navode: "1. Kratka muška dvoredna ili jednoredna jakna do struka, popularna u 18. stoljeću; 2. Ženska kratka jakna do struka s rukavima ili bez rukava popularna u 19. stoljeću; 3. engl. Spencer prema engl. lordu G. J. Spenceru 1758.-1834." Nešto opširnije tumačenje izraza *špenzle* daje Bratoljub Kljajić u *Rječniku stranih riječi* (Zagreb: Nakladni zavod MH, 1990.). Tako ondje stoji: "Spencer, 2. mn. spencera, engl. (spencer po lordu Spenceru) - kratak kaput, seljački kratak (vuneni) kaput, isto i špenzle,-ta". Iako je naziv strani, a došao je s dijelom *mundure* ili vojničkog odijela graničara, najprije 1764. godine kao *Rokel* (*rekla*), do danas je ostao taj odjevni predmet dio tradicije i kulturne baštine.

Kako je tekao proces "povojničenja" stanovnika graničnih slavonsko-srijemskih zemalja (poslije oslobođenja od 150-godišnje turske vladavine i ustroja granice na Savi 1701. godine) i s tim u svezi raznih poboljšanja i preustrojenja navedenoga prostora i pučanstva, tako je tekao proces oblikovanja svijesti te društvenog i privatnoga života graničara. Mnoge zapovijedi koje su pratile taj preustroj i zadirale u život stanovnika Granice, usmjeravale su graničare u pravcu čvrste vojne stege i posluha, na svim poljima življenja.¹

Pokraj svih odredaba, tako je i odredba o odijevanju bila jedna od prvih i stalnih koja je pratila graničare za sve vrijeme postojanja Granice i služenja u njoj (1701. – 1808.). U tom svjetlu treba sagledati i Rezoluciju cara Leopolda iz 1700. i 1702. godine u "kojom se graničarima dozvoljava da odlučuju o nabavi svoje odjeće".²

U razdoblju Vojne granice (1735. – 1765.) dolazi do bitnih pomaka u odijevanju graničara. Tako dolaze u uporabu novi dijelovi, dok su pojedini stari modernizirani (*kalpak* i *dolama* ili *dolamica* koja dobiva bojane oznake na rukavima). Od nove *mundure* uvodi se *rekla* (*Rokel*). Ona je kod slavonskih graničara plave boje.

Godine 1808. Carsko-Kraljevska generalna direkcija u Beču donosi nove uredbe o odijevanju graničara (one slijede kao nastavak *Temeljnoga krajiškoga zakona* od godine 1807.), koje će potrajati jedno duže vrijeme, ako ne i do samog razvojačenja. Uredbom iz od 23. kolovoza 1808. naređeno je da mrka bluza

1 Ivica Ćosić – Bukvin, *Špenzle na strike* (Vrbanja, 2004.), str. 7-9.

2 Franz Stefan Engel, "Opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srema", *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. XIX., sv. III. (Novi Sad, 1971.), str. 510-513.

zamijeni dotadašnju bijelu. Uz mnoga mišljenja o tome zašto je došlo do izmjene boje vojničke bluze jest i ono o razlikovanju pojedinih graničarskih jedinica (formacija) austrijske vojske. Propisana odjeća sastojala se od kape (*Čako*), vojničke bluze (*Rokel, rekla*), od tamnoplave čoje, prsluka (*Leibel, lajbek, kamizol*) od bijele čoje, *čakšira* (*Beinkleide*) od plave čoje, opasača za *čakšire*, dva para donjega i gornjega rublja, radne bluze (*Kittel, Kitl*) od *cviliha*, jednoga para rukavica bez prstiju, platnene torbe za kruh, vratne marame (*Halsbindel*), kaputa od platna (*Furagiermutze*), gornjega kaputa (*Mantel, Mantl, Šinjel*), koji je bio obvezan u ratnim prilikama.

Brodsko pukovnija je također usvojila odredbe iz 1808. godine, tako da je prihvatila novu odoru, koja se sastojala od modrih (plavih) *čakšira*, mrke bluze (*rekla*) i bijeloga prsluka (*kamizol*). Ovakva odjeća nosila se sve do 1849. godine. Za razlikovanje pukovnija uz ustaljene oznake uvedena je bijela ili žuta dugmad. Od godine 1808. uniforma (oprava, *mundir, mundura*) nije se više razlikovala u bojama niti u primjeni za rat ili mirnodopsku službu. Samim tim ukinuta je "domaća mundura"; kako naredba kaže "u buduće montura Graničara u miru kod kuće, osim telećaka i gornjeg kaputa, treba da se sastoji od istih delova i štofa i da bude iste boje kao ona na bojnom polju." Domaće sukno, prozvano *gunjac* po haljetku koji se izrađivao od toga materijala za opravu, nije se više upotrebljavalo; u zamjenu za njega uvedena je čoja koja je bila za svu vojsku propisana. Mrka boja nove vojničke bluze bila je naslanjanje na tradicionalnu mrku boju *gunjca* i nastavak jedne graničarima prihvatljive uobičajene navike odijevanja iz vremena domaće *monture*. Znatne promjene u kroju i obliku doživjela je jedino vojnička bluza (*rekla*) koja je bila nešto duža, tako da je dopirala do polovice butina (na stražnjoj strani izgledala je poput fraka), a naprijed je završavala u visini struka. Vojnički oblik fraka nazivao se *spencer*, koji je naprijed išao do struka, a nazad se spuštao znatno niže. Ovaj haljetak je imao i nešto višu *jaku*, ispod koje je vrat obavijala crna marama. Ovakve varijante fraka, inače popularnog u europskom građanskom kostimu u prvoj polovici XIX. st., u austrijskoj vojsci su najprije prihvatile njemačke i mađarske postrojbe, a od 1808. godine i graničari, koji su joj dali svoj lokalni naziv *spencerica*. Tim promjenama graničarska vojna odjeća (uniforma) napušta dotadašnja folklorno-narodna obilježja i postaje dijelom europskoga vojnoga usmjerenja u odijevanju.³ Proglašenjem *Temeljnog zakona* za Vojnu granicu (1807.) i njegovim stupanjem na snagu, većih društveno-vojnih preustroja (zakonodavnih) nema, sve do ratnih

3 Desanka Nikolić, "Odevanje graničara Vojne krajine u XVIII i XIX stoleću", *Srpski etnografski zbornik SANU*, knj. 91 (Beograd, 1978.), str. 127-132.

godina 1848./1849. i novog zakona o Granici koji je donijet 1850. godine.⁴

Odmah iduće godine, tj. 1808., dolazi do nekoliko vojnih i teritorijalnih uređaba donijetih od komisije u čijem radu aktivno sudjeluje i generalni direktor za Vojnu granicu, nadvojvoda Ludwig. Tada dolazi do kompletiranja Brodske i Petrovaradinske pukovnije (tako kompletirane pukovnije ostaju sve do razvojačenja godine 1873.). U dokumentu datiranom nadnevkom "12. junij 808" pod brojem 1/13 1808. u posjedu HDA u Zagrebu, iz građe SGK, predlaže se i daju naputci u svezi s teritorijalnim uređenjem obiju pukovnija.

Uređenje se odnosilo na granična područja obiju pukovnija, tj. na četiri sela spačvansko-bosutskoga područja koja su pripadala do tada Brodskoj pukovniji, a vraćena su Petrovaradinskoj pukovniji, i šest sela Petrovaradinske pukovnije (drenovačke Posavine) koja su konačno i vojno pripojena Brodskoj pukovniji. U dokumentu se ukratko kaže: "Prijedlog brigadama u Mitrovici i Vinkovcima o primjerenoj podjeli Satnija na području Brodske graničarske pukovnije (prilog) i za vraćanje četiri sela, Mala Vašica, Batrovci, Lipovac i Adaševci iz Brodske u Petrovaradinsku pukovniju, i šest sela Drenovci, Gunja, Jurići, Račinovci, Vrbanja, Soljani iz Petrovaradinske u Brodsku pukovniju".

Tada biva ustrojena XII. Drenovačka satnija (Cvelferija, što se zadržalo do danas) sa sjedištem satnije u Drenovcima, a u sastavu 7. Brodske pješačke pukovnije.⁵

Dva su ključna trenutka u odijevanju graničara bitno utjecala na zadržavanje *rekle* tj. *špenzleta* u životu graničara. Jedan od tih je produžavanje vijeka trajanja mirnodopske odore, a drugi zadržavanje iste po isteku službe. Tako je dolazilo do toga da je u istoj zadruzi bilo po nekoliko odora izvan vojne uporabe i nekoliko osoba koje su ih nosile, zatim su stizali i novi dijelovi nabavljani i od *liferanata* i trgovaca, u pojedinim slučajevima i prekrajani u samoj zadruzi. Noseći tako pojedine dijelove odore u svakodnevnom životu i komunikaciji izvan sela i satnije s prepoznatljivim pukovnijskim i satnijskim oznakama graničari su odoru (isluženu-službenu) uveli u svakodnevni život. Tako su *reklu* - *špenzle* na kojoj su bile oznake pripadnosti satniji i pukovniji, usvojili s "vrimenom" kao odjevni predmet koji postaje i folklorni.

Zbog specifičnosti vojničkog života i organizacije kućnih zadruga te vojničke stege, obrt se u Vojnoj granici slabo razvijao. Slabo tržište nije omogućavalo da se robna obrtnička proizvodnja razvija, te je stoga i obrt zaostajao u svom razvoju. Vojne vlasti su stoga naseljavale obrtnike izvan

4 Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1848-1881* (Zagreb, 1981.), str. 20-35.

5 Hrvatski državni arhiv, Fond Slavonska General-komanda, dok. 1/13, 1808.

Špenzla

Granice, ali sa slabim uspjehom, zbog posebnih uvjeta života u Granici. Tako je još 1817. godine u Slavonskoj granici dolazio jedan obrtnik na 95 ljudi, što je bio i najpozitivniji odnos, nasuprot trima ostalim područjima Banske, Varaždinske i Karlovačke granice. U isto vrijeme u paoriji (provincijalu) dolazio je jedan obrtnik na 89 ljudi. Krajem 1850-ih godina te početkom 1860-ih, u petrovaradinskoj pukovnici nalazila se gotovo polovica svih obrtnika i tvorničara u usporedbi s brojem tvorničara i obrtnika u svih 10 pukovnica Hrvatsko-slavonske krajine.⁶ Stoga začuđuje što nitko od brojnih trgovaca, obrtnika i industrijalaca iz Petrovaradinske pukovnije nije sudjelovao na izložbi u Zagrebu 1864. godine. Trgovci i obrtnici u Srijemu (paorskom dijelu i graničarskom dijelu) u većini su slučajeva naseljeni Nijemci i Česi.⁷

6 Rudolf Bićanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750.-1860.)* (Zagreb, 1951.), str. 78-79.

7 Ivica Ćosić – Bukvin, "Graničarke iz Vrbanje na Prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj izložbi u Zagrebu 1864. g.", *Revija Đakovački vezovi* (2003.).

Naseljavanje Nijemaca u Podunavlje odvija se tijekom 18. stoljeća uglavnom u tri vala. Prvi val koji se naziva karolinškim (po caru Karlu VI.), traje od 1711. do 1740. godine; drugi val, tzv. terezijanski (po carici Mariji Tereziji) trajao je od 1744. do 1768. godine; treći val doseljavanja događa se 1782. do 1787. godine, za vrijeme cara Josipa II. i naziva se jozefinskim. Treći val je ujedno i najveći od svih dotadašnjih. Naseljenici bivaju većinom raspoređeni u novoosnovana sela, te dobivaju državnu pomoć u raznim potrepštinama, potrebitim za početno življenje u novoj sredini, a kasnijih godina to otplaćuju državi ili posjednicima.

Do godine 1781. uglavnom su naseljavani Nijemci katoličke vjere, da bi od spomenute godine naseljavanje bilo dopušteno i protestantima. Naseljenici se uglavnom još uvijek zadržavaju i koncentriraju svoja naselja u Bačkoj i Banatu, odakle idućih desetljeća sve više odlaze u pravcu Srijema i Slavonije. Njemački kolonisti su u Srijem naseljavani na dva područja: istočni dio Srijema oko gradova Zemuna, Nove Pazove i Inđije, te zapadni dio oko Rume, Mitrovice, Vinkovaca i Vukovara (u to su vrijeme sadašnji hrvatski dio Srijema i vojvođanski dio Srijema jedna teritorijalna cjelina, sve do 1945.).

Tijekom sva tri vala doseljavanja došlo je oko 20-ak tisuća obitelji na spomenuta područja. Prvi značajniji broj njemačkih doseljenika u Srijemu tj. spomenutim gradovima, bilježi se 1770-ih godina, a u Novoj Pazovi, Novim Banovcima, Rumi i u Novom Slankamenu nešto kasnije, tj. od početka 19. stoljeća.⁸

Razvojačenjem Vojne granice 1873. godine, te nestajanjem vojničkoga načina života (usmjeravanoga u pravcu odanosti, poslušnosti i združnom načinu življenja, strogim vojnim zapovijedima na svim poljima življenja) nestaje svih onih obveza koje su graničari morali ispunjavati u svom vojničkom životu. Takoreći, preko noći se jedan svijet urušio, ostavljajući iza sebe samo poneke tragove, u predaji, govoru, ponašanju i općim normama života, te odijevanju, koje su bivši graničari ponijeli u novi civilni život (od kojih su još i danas određene pojedinosti manje ili više prisutne). Osim navedenih ostavština iz vremena Granice, ima još niz detalja koje u prvom trenutku i ne povezujemo s vojnim životom naših predaka. Udaljavanjem od toga vremena, sve više se gubi i nestaje duh 170-godišnjega graničarskog života i opstojnosti Vojne granice na ovim prostorima. Protekla vremena, od 1918. do 1990. godine, osim dva kratka razdoblja, 1938.-1941. i 1941.-1945., nisu bila sklona graničarskom puku i njegovoj stoljetnoj folklornoj i ostaloj tradiciji. Zatirači hrvatsko-slavonsko-

8 Ivica Ćosić-Bukvin: "Doseljavanje Nijemaca i Srem tijekom 18. i početkom 19. stoljeća", Znanstveni skup Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu, Požega 24/26.10. 2003.

srijemskog puka od skoro su 80 godina nastojali izbrisati tragove srednjoeuropske uljudbe iz života graničarskog puka na svim razinama opstojnosti. Iz današnje perspektive gledano, na svu sreću, uspjeh im je bio samo djelimičan.

Nasuprot negativnostima do danas se u graničarskom puku Brodske i dijelu Petrovaradinske pukovnije zadržao jedan relikv iz graničarskog života, tj. vojne odore ili *mundure*, koji je još 1764. godine uveden u odijevanje graničara kao *Rockel (rekla)* – gornja vojnička bluza), da bi svojom nešto drugačijom izvedbom 1808. godine dobio ime *Spencer - spencerica*, te do danas živi u folklornoj tradiciji, pod imenom *špenzle, spencle, jankle, jankel, ćurak, ćurakle*, te *rekla* ili *reklja*. Iako su poneki od ovih izraza u prvobitnom svom značenju označavali u 19. st. i neke druge gornje odjevne predmete u vojnom odijevanju i izvan njega, njihovim nestankom izraz se udomaćio za kratki *štrikani* kaput s raznim geometrijskim bojanim oznakama, od iznad Sl. Broda do ispod Morovića, te i u pojedinim dijelovima *paorije* (civilne Hrvarske), tj. bivše županije Srijemske, i šire (oko Đakova). Još i danas taj sada vuneni jesensko-zimsko-proljetni kraći ili duži haljetak (idući od brodske Posavine prema morovičkom Pobosuću sve duži) i raznobojni, te likovno i oblikom ukrasa (geometrijskim izvedbama) različit, odaje pripadnost svojih vlasnika ovoj ili onoj satniji i pukovniji (pukovnijske različitosti mogu zamijetiti samo dobri poznavaoči folklorne baštine i pojedinci iz puka upućeni u tu problematiku).

Današnja je izvedba toga štrikanog odjavnog predmeta oko Broda i Vinkovaca kraća, s raznim motivima i ukrasima na sebi. Na području bivših satnija: 10. Nimačke (bivše Komletinačke), 11. Županjske (bivše Bošnjačke), 12. Drenovačke (bivše pukovnije Petrovaradinske) i Morovičke, te dijelom i ostalih srijemskih sela oko Šida i onih bližih Vukovaru ili *Kovaru* izvedba *špenzleta* je *varadinska* ili s takozvanom *mitrovačkom šarom*, tj. Srijemska Mitrovica je bila zapovjedno mjesto Petrovaradinske pukovnije, a satnije označene kao bivše s pripadajućim selima (izuzev Bošnjačke, tj. Županjske) pripadale su toj pukovniji i tom zapovjednom mjestu dugi niz godina (koje je zacijelo obilovalo mnogim zanatlijama doseljenim iz njemačkih zemalja). Teško je reći jesu li u prvim desetljećima poslije razvojačenja Granice majstori *štrikeri* u Mitrovici, Šidu, Nijemcima, Vrbanji, Drenovcima, ili Županji, a zasigurno i Vinkovcima, proizvodili *špenzleta* s toliko šara (*strika*) koliki je broj imala satnija iz koje je naručilac, bivši graničar, dolazio: za satniju Županjsku s 11 šara, Nimačku s 10 šara, Drenovačku s 12 šara i Morovičku slično ovome, te s nekolicinom osnovnih boja koje su bile drukčije poslagane i imale negdje šire a negdje uže strike ili šare. Nestajanjem pletačko - *štrikerskog* obrta poslije 1930-ih godina, sva proizvodnja ostaje na

vrbanjskim *štrikerima* (jedino se *špenzleta* proizvode za širu okolicu još u Vrbanji i to s dvanaest šara). Danas se na opisanom prostoru nose samo *špenzleta* s 12 šara, s tu i tamo, na nekolicini starijih *špenzleta*, drugačijim rasporedom boja, a i debljina strika (šara) je drugačija. Na svim novijim primjercima *špenzleta* (od 1930-ih) ima različitih boja, od kojih su 4 iste, ponavljaju se po dvije, što znači ukupno 12 boja (znači ima samo osam različitih). Dvostruke (duple) boje koje se ponavljaju na cvelferskim *špenzletima* i novijim u okolici (spačvansko-bosutskom prostoru) su ove; tamnonarančasta, bijela, crvena i plava (podloga tj. temeljna boja, samog *špenzleta* je tamno-plava i podsjeća na bivši *gunjac*). Po dosadašnjim istraživanjima i u ovom radu opisanim dijelovima vojne odore, čini se da su ove boje bile i glavne boje oznaka pripadnosti na *mundirima*. Ostale četiri boje su: ružičasta, crna, žuta i zelena.

Morovička *špenzleta* imaju također osam različitih boja, od kojih se četiri ponavljaju. Boje su nešto drukčije poslagane ako *špenzleta* nisu pravljena u Vrbanji, te nema zelene, a postoji svijetloplava boja. Boje su poslagane tako da su četiri gornje i četiri donje iste. Na cvelferskim *špenzletima* na kragni (zavratku) ima osam boja, tj. sedam različitih, s tim da se crvena ponavlja kao obrub oko čitave kragne, te se spušta do visine prsa. Od osam navedenih boja nedostaje samo zelena. Čini se da su *špenzleta* ostala u uporabi i iz vojne odore ušla u civilno odijevanje najprije stoga što je odora ostajala bivšim vojnicima, a i zato što joj je bio produžen vijek trajanja te se prekrajala i dotjerivala, kod krojača i u zadrugama, a i stoga što su je jedno vrijeme graničari mogli kupiti kod *liferanata* i trgovaca. Jedan od razloga je i taj što su njemački majstori *štrikeri* ili pletači počeli proizvoditi rekle za graničare po narudžbi (Zanimljivo bi bilo saznati kada je ta proizvodnja počela i kada je uzela maha. Zacijelo onda kada su vojničke *rekle*, već ishabane tj. dotrajale, pomalo nestajale iz odijevanja). Postoji još jedan razlog ostanka i prihvaćanja *špenzleta* u tradiciji i običajnoj kulturi starosjedilaca, pravoužitnika, a to je da pokažu da su različiti od ostalih *paora* i *Rvata*, koji su bili nečije sluge ili poniznici županijski, a ne s "kolina na kolino" vojnici sa svim pravima i povlasticama te plemićkim zaslužnim titulama i časničkim činovima stečenim u ratu ili po školovanju i mogućnostima školovanja za župnike (*paroke*) i učitelje (*meštre*) te su mogli ići u časne službe lugarske (*fešteri*). (Po seoskoj predaji zadnji dio vojničke graničarske odore tj. plave hlače (*čakšire*) nosio je u Vrbanji jedan iz članova zadruge Ćosić-Tomini još oko I. sv. rata).

U selima koja su nekada pripadala pod zapovjedništvo bivše satnije u Nijemcima br. 10, upotrebljava se izraz *špencl*, a ono je veoma slično svojom izvedbom ostalim *špenzletima* u okolici. U okviru bivše 10. Nimačke satnije

nošena su *špenzleta* (pravljena prije 1930-ih) slična cvelferskim, ali ipak različita po broju *strika* i donekle po rasporedu boja.

Dajući pregled tvrtki od sredine 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća, Stjepan Sršan u knjizi *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, u poglavlju *Tekstilna proizvodnja*, navodi i neke pletačke obrtnike, tj. čarapare (*štrikere*). U popratnom, tj. uvodnom tekstu, na jednom mjestu kaže: "Radile su tek manje obrtničke radionice, da bi se istom početkom 20. stoljeća počeli razvijati veći industrijski pogoni." Dajući tako pregled mnogobrojnih tvrtki (koje su po autorovoj klasifikaciji razdijeljene u 13 podvrsta u proizvodnji tekstila), autor navodi i čarapare (*štrikere*) u pojedinim mjestima određenih godina. Tako se spominje: S. Belian, čarapar, Đakovo, utemeljeno 1901. (6 radnika); Ivan Neuberger, čarapar, Vinkovci (5 radnika); Ivan Bauer, čarapar, Vinkovci, 1922.; Ivan Essert, čarapar, Vinkovci, 1922. Zatim čarapari u Vukovaru 1922. godine Ivan Kovačević (6 radnika), Josip Bell, Petar Eibek, Mijo Hofman, Lajoš Kozler i Josip Minković. (Poneki od ovih majstora spominju se u raznim evidencijama kao oni koji su proizvodili *špenzleta*, npr. Belian, Neuberger, Essert itd.) Autor dalje za *štrikere* - pletače kaže "čarapara je bilo u Šidu, Mitrovici, Iloku, Rumi, Indiji".⁹

Još jednu potvrdu o razvijenosti obrta u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije na prostoru obuhvaćenom ovim radom (te kasnijim padom obrtništva i polaganim oporavkom istog od 1927. do 1941. godine) daje nam i obiman rad pod naslovom *Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem prvog svjetskog rata koja su podpadala pod nadzor kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika*. Od četiriju slavonskih županija obrađenih i prikazanih u iskazu poduzeća, jedna je i Srijemska (nama zanimljiva). Pod rednim brojem *IV Županija Srijemska*, popisani su kotarevi Ilok, Irig, Sremska Mitrovica, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Vukovar, Zemun i Županja, te gradovi Sr. Mitrovica, Zemun, Sr. Karlovci i Petrovaradin. Na kraju je svakog prikaza sumar industrije u kotaru ili gradu po industrijskim granama. Kotar Vinkovci ima sedam grana industrije, kotar Županja pet, a kotar Šid četiri grane. Jedna od industrijskih grana (obrtnih) jest i tekstilna, koja se nalazi kao četvrta u rasporedu. Tako u Šidu imaju tri čarapara s pogonom na benzinski motor (čarapar Josip Keller je već naprijed spominjan), i sva trojica su iz Šida. Zatim postoji čarapar u Sr. Mitrovici i dva u Rumi te nekoliko radionica za preradu vune. U Vinkovcima "pletački obrt" imaju Esert i Šmit (zanimljivo je da za njih piše da imaju pletački obrt, a za sve ostale čarapar - čaraparija). U kotaru Županja prehrambena industrija ima 18 pogona (paromlinova), zatim industrija građevnog materijala ima 31 pogon, od toga 29

9 Stjepan Sršan, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj* (Osijek, 1998.), 56-64.

ciglana, drvna industrija ima 5 pogona, od toga dvije paropile (pilane - *rizare*), tekstilna industrija ima dva čarapara i kemijska (tvornica tanina) pogon u Županji. Četvrta industrijska grana, tj. tekstilna industrija, u kotaru Županja svedena je na samo dva čarapara; i to Luku Kovača, čarapara u Bošnjacima, i Martina Švaba, čarapara u Drenovcima (nije ubilježena vrbanjska obitelj Wagner-Horvat, iako su radili). Također, ali pod rednim brojem III., obrađena je Virovitička županija te u istoj i kotar Đakovo. Vidljivo je da u samom gradu Đakovu postoje tri čaraparske radionice (stoji posaonice) i to vlasnika Jurak Franje, Konrad Ljudevita i Balint Šandora. Dvije od njih su s motorom na benzin.¹⁰

Pravo stanje gospodarstva naših krajeva u novostvorenoj državi poslije 1918. godine pokazuje *Opći mjesečni izvještaj Poglavarstva upravne općine Rajevo selo* od 30. rujna 1929. godine. U dijelu izvješća o obrtu i trgovini u selu stoji: "Obrtnika imade skoro svakovrsnih, ali su skoro svi u lošim materijalnim prilikama, jer posla neimadu. Da se prehrane idu na obične radničke poslove. Trgovine bolje nema, imade 4 sitničara i to slabo rade jer su siromašni i nemaju zaliha robe"¹¹

Godine 1913. cjenik nekih proizvoda izgledao je ovako:

100 kg žita – 18 kruna
 plave hlače – 8 kruna
 cipele – 6 do 10 kruna
 100 kg kukuruza – 7 kruna
 špenzle - 10 (100) kruna
 meso – 64-82 filira
 mast – 80-81 filir
 jaja – 4-6 filira
 krava – 140 kruna
 kokoš – 1 krunu
 prase – 5-7 kruna
 rakija – 1 krunu litra.¹²

10 Dragiša Jović, "Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji", *Zbornik, HIS*, 10 (Slavonski Brod, 1973.), str. 243-297.

11 Pismohrana muzeja u Županji, Mjesečni izvještaj poglavarstva upravne općine Rajevo Selo od 30. 9. 1929.

12 Marko Kljajić, *Sveti Juraj u Petrovaradinu* (Petrovaradin, 2004.).

Nekoliko tekstova (od kraja 1980-ih do polovice 1990-ih godina) posvećeno je sada već pokojnom majstoru Ivanu Ditrihu i njegovom *štrikerskom* zanatu, tj. izradi *valjanih rekli* ili *špenzleta*. Jedan od tekstova je iz pera (pokojnog) Ivana Tomca, s naslovom *Jedna ljepota manje* s podnaslovom *S posljednjim proizvođačam štrikanih reklji i kalčina*. Opisujući sva bogatstva Đakova i Đakovštine te brojne majstore, obrtnike i povijest obrta kod obitelji Ditrih (koji su doselili iz Srijemske Mitrovice), autor prenosi sjećanja majstora o nekoliko važnih i bitnih stvari u čitavom obrtničkom poslu u vremenu prije II. svj. rata i desetak godina poslije (1960.). Iz spomenutog teksta navest ćemo zanimljivije tvrdnje: "ondak su zanatlije radili za selo, živjeli uz seljake. Isto kao gljive nuz panjeve. Mnogi bijahu i porijeklom sa sela. U lošim godinama za poljoprivrednike, i njima se loše pisalo. Istom su brigom kao i ratar pratili oblake za ljetnih sparina i bujanje proljetnih voda. U društvu s agrarom padali su na niske grane i vraćali obrtnice". Dalje u Tomčevu tekstu stoji: "Uz mnoge odjevne predmete ranije Slavonije i reklja odlazi u nepovrat. Dr. Bratoljub Klajić pominje kao *nepoznati plavi kaput od valjane vune, išaran na donjim rubovima i oko rukava, kako ga nose seljaci u Posavini, kao uniforme nekadašnje Vojne krajine*. Reklju nazivaju i jankelom, bundžurum, špenzletom. Muška se zakopčava dugmetima, ima jedan unutrašnji džep (za novčanik ili nož proščak), ženska, zbog struka nešto kraća, ima kopče. Veći dio ovog dijela naše narodne nošnje (leđa, rukavi, prednjica) rađen je posljednjih 90 godina strojno. Ditrihovi su nabavili stroj 1908. u Češkoj. Dijelovi sa šarama traže više truda: pletu se rukom". Tako majstor priča da je *štrikanu reklju (bundžur)* nosio i dio Đakovštine. *Reklja* je od kroja posavačkog, a od ukrasa ima samo tanku trobojnicu. *Bundžur* nose i nosio se u: Musićima, Lev. Varoši, Selcima, Donjem Nabrđu, Širokom Polju, Beketincima, Vuki, Viškovicima, Forkuševcima, Koritni, Đurđancima i Semeljcima.

U drugom dijelu teksta govori se o "vašarima, sajmovima, pijacama" u okolici: "Na velikom sisvetskom sajmu u Vinkovicima većina slavonskih štrikera nudila je čarape, počne. Reklje nisu dovozili. Tu su imali prođu širi i duži špenzli, dekorirani širokim obrubom, tulipanom, ružama iz radionica Vinkovčana Josipa Najbergera, Johana i Štefana majstora Horvata iz Vrbanje".¹³

Radeći seriju emisija o životu sela novinar Ivica Janjić je uz pomoć autora napravio nekoliko dokumentarnih reportaža 1985. godine za Radio Županju. Reportaže su išle ovim redom:

13 Ivan Tomac, "Jedna ljepota manje," *Slavonski narodni kalendar čiča Grge Grgina*, 1990., str. 137-142.

O starim strojevima, s Ivicom Ćosić-Blaškovim;
Postolarski obrt, (opančar) majstor Ilija Babunović;
Štrikerski obrt, majstor Antun Horvat (Tonča Štrikerov);
O lovu, umirovljeni lugar Luka Purić - Karlin;
O ribolovu, didak Marko Ćosić - Jakšin;
O životu u selu prije II. sv. rata, Antun Purić - Stankov (Tunjica Lazin);
O kiriji i svinjama, Antun Kolarević (Nuna Kolarev).

Stoga, evo nekoliko izvadaka iz razgovora (tj. emisije) o *špenzletu* sa sugovornikom (sada pokojnim) majstorom Antunom Horvatom (Tončom Štrikerovim) iz Vrbanje od prije 20 godina, kada je imao 82 godine (rođen je 1903. godine):

"Naši su doselili iz Bačke, iz Kule. Moj otac je imo ujaka u Vinkovaca kod kojeg je radio. Nas dva brata naučili smo od oca raditi, ja sam bio izučio za krojača al je otac tío da radimo svi zajedno jer je zanat dobro išo, počeo sam radit kad sam došo iz vojske. Radili smo špenzleta, čarape i veste. Radili smo za čitavu okolicu Cvelferiju sve do Županje i šire. Kad je otac radio ondak su bile drvene mašine i ti stariji strojevi su bili na nožni pogon. Drvene mašine terali su rukama i nogama, a jedna je velika ko orman. Mislim da je otac tu prodo u muzej, nisam siguran. Vunu za radit smo kupovali posli šišanja ovaca, a farbali smo je u mokraći da ne može sunce izvuć farbu. Jedan dio posla radili smo i u Vukovaru. Farbu smo nabavljali od Jude iz Njemačke, take nije bilo kod nas i to indigo farbu. Kad je bilo gotovo, ondak se valjalo tri frtalja sata, a na drvenim strojevima su valjala po dvojica na svakom kraju stroja. Ondak se mirilo i udešavalo na ljudima, kolika će bit veličina, onako mokro se udešavalo, ako je trebalo veće, ondak se moralo po mom bratu koji je bio krupniji od mene. Naručivana su razna špenzleta. U Vinkovcima je bila drukčija nošnja neg kod nas. Na našim špenzletima bilo je pruga - šara od 8 do 10 i više. Pravili smo i didačka za stare ljude s lozom grao il' siva za one koji nisu nosili šarena. Ženska su većinom nosita kod gegana mi ji' nismo pravili, i za dicu smo pravili. Kad je bio moj otac, pravili su i dugačka skoro do člinaka za kicoše, i taki je bilo u Vrbanji".¹⁴

(Razgovor nije prenijet doslovce kako je tekao, izvađeni su samo određeni dijelovi.)

14 Intervju novinara Hrvatskog radija Županja Ivice Janjića s Antunom Horvatom, 1985.

Osobno sam bio prisutan u veljači 1975. godine prodaji zadnjeg *špenzleta* iz radnje Horvat-Štrikerovi, koje je napravio jedan od njihovih pomoćnika Marko Berna, mojem prijatelju Mati Juzbašić - Cicokiću iz Županje.

Zahvaljujući pozitivnim političkim i gospodarskim prilikama i pomacima u Republici Hrvatskoj došla su bolja vremena za poduzetnike - obrtnike. Tako je gospodin Zvonimir Čolakovac iz sela Gradišta kupio *štrikerske* strojeve od obitelji Ditrih iz Đakova te tako nastavio proizvodnju valjanih *rekli* – *špenzleta* za područje graničarske Posavine, a najviše Vukovarsko-srijemske županije te sela spačvansko-bosutskog međurječja.

Vidljivo je da su čarapari – *štrikeri*, u velikoj većini obrtnici iz njemačkog naroda, bili jedni od pokretača i nosioca obrta u bivšoj Slavonsko-srijemskoj granici (1701.-1873.) te su tijekom naznačenog vremena preuzeli proizvodnju vojničke *rekle* (*špenzle*) za puk bivše Granice, pa i šire, tj. za jedan dio Paorije. Pojavom *rekle* 1764. godine u odijevanju slavonskih graničara dolazi i do jednoobraznosti u odijevanju pješačkih jedinica. Ista, preobrazujući se 1808. u *spencer* ili kratki kaput, prati sudbinu graničara i postaje nezamjenjivi dio njihove odjeće. Razvojačenjem Granice 1873. Šokci – graničari nastavljaju nositi *reklu* – *spencle* kao dio tradicijske odjeće (nošnje, više muške negoli ženske) sve do kraja II. svj. rata. Danas *rekla* – *špenzle* služi kao tradicijsko-folklorni odjevni predmet, nošen samo u iznimnim svečanim prilikama.

ŠPENZLE (REKLA)- AS A PART OF SLAVONIAN MALE NATIONAL COSTUME

SUMMARY

The text discusses the historical period when this item of traditional costumes appeared and the way it has changed in the course of time. It is based on available facts and the research made on the territory of Cvelfer and Sermia, where these items were worn. Đakovo is represented through the work of artisan Ditrih.